
Z HISTORIE

Teorie degenerace v psychopatologii

Vacek J.

Pravděpodobně první zmínku o degeneraci v historii nacházíme v Aristotelových „Problematech“. Je v nich zmínka o „úpadku“ a „výstupu z přírody“, což lze chápat jako degeneraci [13].

Morelův předchůdce, francouzský lékař z pařížské nemocnice u svaté Anny, vedené Valentinem Magnanem, **Prosper Lucas** (1808–1876) psal ve svých spisech z let 1847 až 1850 („Filozofické a fyziologické pojednání o dědičnosti zdraví a nemoci nervového systému“) o degeneraci na genetické bázi: „*Postižený je předurčen stát se obětí dědičnosti až do samého konce pod nepřemožitelným řízením osudu, jenž ho odsoudil k smrti.*“ Jde o zdánlivě zdravé osoby, mající však některé duševně choré předky. Do nějakých třiceti čtyřiceti let zdánlivě zdravý stav se náhle bez zřejmého důvodu vlivem duševní choroby zlomí („fenomén přeskočků“). Příkladem duševní choroby z degenerace měla být i proslulá Friederika Hauffová („Věštkyně z Prevorstu“), německého lékaře z Weinsbergu Justinuse Kernerera (1786–1862). Dnes by sotva někdo pochyboval o „hysterické bázi“ jejího zázračného stonání. Prosper Lucas to snadné neměl. Jeho „šéf“ Magnan ho nesnášel a následkem nějakých intrik pařížského tisku mu na čas zakázali přednášet. Pokusil se celou tehdy francouzskou psychiatrii ovládající Esquirolovu nozologii interpretovat pod zorným úhlem hereditární degenerace [12]. Lucas nebyl ve své době nevýznamnou osobou. Sám Charles Darwin se ve svém díle o původu druhů (1859) o jeho dvoudílné knize pochvalně zmiňuje. V roce 1850 vydal belgický lékař z Lovaně (Leuven) **P. J. A. Vandeven** spis o degeneraci lidského druhu. Duševní nemoci jsou dědičné. Zavinila to degenerace [17].

Mimořádný význam pro formování idejí degenerace měly závěry biologů 17. století a první poloviny 18. století. Odpůrce Carl Linného (1707–1778), tvůrce systematiky rostlin a živočichů, biologický diletant **George Louis Leclerc hrabě Buffon** (1707–1788) psal o nerovnosti ras. Naše kultura je produktem vyšší rasy. Je ohrožena mísením s rasami nižšími a tak dojde k degeneraci či bastardizaci, kdy ztratí veškerou tvůrčí sílu [2, 14]. Buffon vycházel z dědičnosti získaných defektů a inspiroval tvůrce první ucelené evoluční teorie **Jean-Baptiste Lamarcka** (1774–1829), jenž odmítl nauku o katastrofickém vývoji druhů dle Cuviera. Vývoj živých organismů je spojen se vznikem drobných přirozených odchylek. Využívá-li se bohatě ta či ona funkce organismu, mění se tím

i odpovídající orgány. Jejich nevyužívání vede naopak k jejich zakrnění, degeneraci. Zdokonalování funkce orgánů během života zlepšuje přizpůsobení organismu prostředí. Změny vlastností nebo orgánů jsou následně zakotveny v dědičné výbavě jedince a přenášeny do dalších generací. Jedinci dalších generací jsou pak od svých předků odlišní, nicméně zdraví a schopní dalšího rozmnožování. Nově získané vlastnosti se tedy dědí [14, 17, 21, 22].

Teorii degenerace formuloval před Morelem francouzský psychiatr a průkopník pedopsychiatrie Jacques-Joseph Moreau de Tours (1804-1884). Experimentoval s halucinogenními efekty hašiše a už v roce 1836 uvažoval o souvislostech mezi genialitou a nervovou nemocí. V rodinách s výskytem více géniů („hommes de génie“) je i hodně osob s „nervovými nemocemi“ („*affectios nerveuses*“) [18]. V roce 1850 referoval v lékařském spolku „Union medicale“ o svém pozorování na zvířatech. Pokrevně příbuzné zvířecí páry měly vadné potomstvo. V roce 1854 psal o zděděných stigmatěch a v rozhodujícím díle „*Le psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire ou de l'influence des névropathies sur le dynamisme intellectuel*“ z roku 1859 popisoval i stigmata „*psychicky morální*“. Genialitu měl za „neurózu“, čímž myslel stav od současného pojmu neurózy odlišný a to organickou změnu mozkové tkáně s vystupňováním dráždivosti nervového systému, jež je příčinou jak geniality, tak i duševní choroby. Příliš velké nadání ducha není s naprostou normalitou slučitelné. Všichni významní lidé byli „dědičně nervózní“, čili „zatíženi“ [13, 17]. Již řadu let před Lombrosem spojoval tedy Moreau degeneraci s genialitou i šílenstvím [12, 18]. Duševní choroba je od reálného světa odlišná a je srovnatelná se snovým světem. Moreau de Tours napsal také pojednání o sexuálních abnormalitách a byl předchůdcem Krafft-Ebinga [2].

Hlavním tvůrcem degenerativní teorie v psychopatologii byl francouzský psychiatr **Benedict Augustin Morel** (1809–1873). Hodlal objasnit, jak i ze zdravých rodin pochází duševně choré potomstvo. Jednoduché učení o dědičnosti by takový vývoj nepřipouštělo. Předpokládal, že se i nepatrné defekty nedědí jednoduše a že se zesilují regresí [3, 7, 16, 18]. Jako „kreacionista“ a obdivovatel Cuviera a Buffona vytvořil spekulativní religiózně-metafyzickou nauku, laborující s pojmem „type primitif“. Vývoj Bohem stvořeného člověka

probíhal dvojí cestou. Přírozenou (zdravou) s přizpůsobováním organismu prostředí (tak vznikly i rasy) a nepřírozenou (chorobnou) s objevením nežádoucích vlastností. To je degenerace, progresující zvrhlost, fyzické i morální zlo. Nejpůvodnější prapříčinou je koneckonců dědičný hřích, jinak se dá degenerace svést na různé škodlivé vlivy fyzického, sociálního a psychického rázu. Změny jimi zaviněné se dále dědí. Téměř všechny chronické duševní choroby dostaly základní označení „duševní degenerace“. Morelovi pomohly některé poznatky jeho doby. U Magendiho psů způsobila degeneraci jednostranná potrava. Jistý Magnus Huss psal, že alkohol způsobil degeneraci švédského národa. Psalo se o degeneraci Číňanů. Důvod? Kouření opia. Degenerovali portugalské kolonisty v Macau a Eskymáci. Příčina? Příbuzenské sňatky a tak rody vymíraly. I extrémně nepříznivé klima, například u Eskymáků, mělo degeneraci na svědomí. A též kretinismus ve Švýcarsku a kolem francouzského Lyonu. Malnutrice, nevhodné stravovací návyky, klima, půda, toxické vlivy, tělesné choroby, určitá povolání a ledacos dalšího [3, 17]. Co se za života akvírovalo a předalo potomkům, to se v dalších pokoleních zesilovalo. Matka mladistvého šilence byla šílená o něco méně. A jeho babička? Jen podivínka. Čím víc degenerace, tím horší přizpůsobování životu. Končí to neplodností potomků. Rod vymírá (Morelův zákon).

Morel uznával nehmotnou duši. Sídlí však v mozku. Degenerace mozek mění a vyvolá šílenství. Hlavní Morelovo dílo „*Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et de ses causes qui produisent ces variétés maladices*“ vyšlo v roce 1857. „*Degenerace jsou chorobné deviace normálního typu lidí přenášené hereditárně a vyvíjející se postupně k úpadku.*“ [3, 13, 16, 17, 18]. Z degenerace vzniká „*démence précoce*“ [7]. Termín se koncem 19. století hodil Kraepelinovi („*dementia praecox*“). Morel v roce 1866, a tedy před Beardem, popsal i neurastenii pod termínem „*délire émotif*“ (emoční blud). Měl ji za poruchu vegetativního systému a navrhl označení „*fobie*“. V následujících letech stále nově definované formy fobií byly posléze pokládány za podformy jeho neurastenie [2]. O darwinismu nemohl Morel ještě nic vědět. Převratné dílo **Charlese Roberta Darwina** (1809–1882) „*O vzniku druhů přírodním výběrem*“ vyšlo až v roce 1859 a až o dvanáct let později jeho „*Původ člověka a pohlavní výběr*“ (1871). V „*boji o život*“ se mnozí organismy s nejlepší nadějí na přežití. Málo se ví, že Darwin možnost dědičnosti vlastností získaných během života neodmítal [7] a že to dokonce v teorii „*pangeneze*“ zdůvodňoval [21, 29]. Morelovi nezbývalo než vycházet z dobových poznatků, vesměs nevědeckých, a jeho degenerace představovala nejasný termín, generalizující pozorování případů dědičného výskytu negativních biologických znaků v lidských či zvířecích rodech. O chromozo-

mech a dalších poznatcích vědecké genetiky nebylo v jeho době nic známo.

Pařížský psychiatr z Nemocnice svaté Anny **Valentin Magnan** (1835–1916) Morelovu degenerativní teorii pozměnil, aby odpovídala duchu doby [13]. Odmítl Morelův religiózní výklad s jeho spekulací o „*type primitif*“ a dědičném hříchu. Magnana ovlivnil Darwin a zakladatel pozitivismu Auguste Comte (1798–1857). Magnanův „*dégénére*“ se od svých předků odlišuje. Je to „*état progressif d'infériorité psycho-physique*“. Je regresí, atavismem, návratem do méně dokonalého stadia, nikoliv však už normálního, nýbrž chorobného. Morel regeneraci vylučoval, Magnan byl optimističtější (možnost „*interkurentní regenerace*“). Degenerovaný je nositelem tělesných, psychických a morálních stigmat. Je nemocný „*ab ovo*“. Je to osud a konstituční vada. Provází ho od narození do hrobu. Spočívá tíživě na celé osobnosti a dává o sobě po celý život jedince vědět. Rozmanitost degenerovaných je značná. Některé vlastnosti zakrněly, jiné zbudely. I „*částečný génius*“ je možný. Byla porušena rovnováha. Degenerace je její poruchou. Degenerovaný je „*déséquilibré*“. Nerovnováha vládne i v mozku. U zdravého je mezi jeho partiemi rovnováha. Degenerace jí otrásla, například mezi míchou, zadním a předním mozkem. Ani se šílenstvím to není jednoduché. Někdy jen přechodná epizoda u zdravého, jindy šílenství u zatížených. Buď jsou „*jednoduše predisponovaní*“ a vzniká intermitující psychóza s homologní hereditou (například manie a melancholie), nebo jde o „*dégénéres-déséquilibrés*“, kde kromě rozmanitých fyzických i psychických stigmat vzniká „*déli-re chronique a évolution systématique*“. Jen degenerovaní s akutními recidivujícími psychózami s měnlivou bludnou a méně halucinatorní symptomatikou dopadají dobře („*bouffées delirantes des dégénéres*“). Odpovídaly by dnešní „*oneirofrenii*“ (Mayer-Gross) nebo „*akutní polymorfní psychotické poruše*“ (ICD-10: F23). Magnan psal i o degeneraci celých kultur. Všechny jeho závěry souvisely s jeho studiem alkoholismu a jeho následků. V jeho pozadí odhaloval hereditu a degeneraci.

Na scéně degenerace se objevil italský psychiatr a kriminální antropolog **Cesare Lombroso** (1836–1909). V roce 1864 potvrdil tvrzení Moreaua de Tours o vztahu šílenství a geniality a v díle „*Genio e follia*“ („*Génius a šílenství*“) to doložil patografickým materiálem. Úspěch díla po celé Evropě byl ohromující. Následovala další tři vydání spisu v italsčině (1873, 1877, 1882) a překlady do dalších jazyků. V roce 1876 k tomu přibyl spis „*L'uomo delinquente*“ o dědičnosti kriminality [19]. V pozdějších publikacích Lombroso upustil od termínu „*follia*“ (šílenství) a nahradil ho degenerací („*Genio e degenerazione*“ I. 1894, II. 1898 atd.). Jeho definice zněla: „*Il genio e una forma di nevrosi degenerativa*“ [18]. Lidstvo vděčí za pokrok génium. Ti jsou degenerovaní. Platí však i pro krimina-

litu vrozených či degenerovaných zločinců. Jejich degenerace je atavismus či regrese na nižší vývojový stupeň. Degenerovaní géniové stojí v blízkosti šílenství. Jejich genialitu stimulovala zvláštní forma epilepsie („degenerativní epileptoidní psychóza“) [7, 18, 19]. Už za Lombrosova života se objevila řada kritik jeho závěrů. Jistý lékař W. Thayer v roce 1900 v odborném tisku s Lombrosovy závěry o degeneraci géníů polemizoval: Genialita nemá s degenerací nic společného a důkazem je prý častá dlouhodobost géníů. Kdyby byli degenerovaní, nežili by tak dlouho. Lombroso vyrukoval s námitkou, že mezi věhlasnými umělci je desetkrát víc sebevražd a případů šílenství než v průměrné populaci [15]. Sdružování geniality s epilepsií, jakožto výsledek degenerace, se už počátkem 19. století stalo neudržitelným [12]. Lombrosovy názorům napomohla k popularitě jejich propagace naturalistickými spisovateli (Emile Zola, bratři Goncourtové, Arno Holz, Knut Hamsun aj.) [2, 18].

Teorii degenerace otrásl až mendelismus a objev genetických mutací. Johann Gregor Mendel (1822–1884) popsal své pokusy sice v roce 1865, jeho spisek zapadl a byl objeven až na přelomu 18. a 19. století Hugo de Vriesem, jenž položil i základy učení o mutacích, a Američan Thomas Hunt Morgan vysvětlil funkci chromozomů. Tyto převratné objevy následovaly tedy půl století po zveřejnění Morelovy teorie a je pochopitelné, že se v biologických vědách neprosadily den ze dne a v jistých skrytých formách přetrvaly, zejména v psychiatrii, až do současnosti. Učení o degeneraci pomohlo dočasně zatajit naše neznalosti etiologie některých duševních poruch. Zklamaly naděje, které vzbudil objev organických mozkových změn u progresivní paralýzy (1822 francouzský psychiatr Antonie Laurent Jessé Bayle). Etiologické spekulace psychiatrů doby romantismu, jak „psychiků“ (Heinroth, Ideler aj.), tak i „somatiků“ (Nasse, Friedrich, Jacobi aj.) sotva koho uspokojovaly [14], odumřela dávná popularita Gallovy a Spurzheimovy frenologie [2, 18] a nemohly pomoci ani poznatky o lokalizaci těch či oněch mentálních funkcí v mozku (Broca, Ogle, Wernicke, Gerstmann a další), takže teorie degenerace pomohla vyplnit rozsáhlé mezery ve znalostech o etiologii duševních nemocí. Objevilo se adjektivum „endogenní“ (Möbius) ve smyslu „kryptogenní“ a vztah k Morelově degeneraci se vytrácel. Francouzská epocha degenerace nám v psychiatrii zanechala dnes už jen sporadicky používané termíny: „dégénéré supérieur“ (navzdory vrozeným charakterovým a inteligenčním nedostatkům osoba se zvláštními schopnostmi v jednotlivých oblastech, např. v umění, hudbě, matematice apod., zpravidla však ve všech směrech jen diletantsky a nikoliv produktivně činná) a „dégénéré inférieur“ (inteligentní a charakterové nedostatky značného stupně, včetně těžké oligofrenie) [16]. Poněkud nostalgicky

vyznívají slova francouzského psychiatra Pierre Jean Pichota, že „v těch dobách začínaly skoro všechny diagnostické závěry ve francouzských psychiatrických zařízeních slovy ‚duševní degenerace s...‘ (dégénérescence mentale avec...) a pak byly vyjmenovány jednotlivé příznaky.“ [17]. Ani v ostatních zemích to nebylo jiné, a to ještě dlouho do 20. století.

Německý nábožensky založený odpůrce materialistických výkladů duševní činnosti **Paul Julius Möbius** (1853–1907) provedl v roce 1892 rozdělení psychóz na exogenní a endogenní, které, jakožto stoupenec Morelovy teorie, označil za degenerativní. Proslul svým výrokem, že „skutečnost, že někdo onemocní endogenní psychózou, je vysvětlitelná pouze tím, že je degenerovaný“ [7, 17]. Möbius se stal „klasikem patografie“ (patografie Goetha, Nietzsche, Schopenhauera, Schumanna). Také německý psychiatr **Heinrich Schüle** (1840–1916) psal ve své v roce 1879 vydané učebnici o degeneraci v Morelově smyslu. Jsme dílem svých předků. Sklon k degeneraci je progredující. Jsou-li oba rodiče zatíženi, je výsledkem těžší degenerace než v případě jen jediného, přičemž zátěž od matky je větší než od otce. Běžné zátěže života zesilují skryté degenerativní vlohy a mohou vyvolat zřetelnou duševní chorobu. Přechody od „neuropatické konstitute“ do duševní choroby jsou přechodem od neurózy do psychózy [7]. Německý psychiatr **Paul Schröder** (1873–1941) hovořil o tzv. degenerativních psychózách (1920). Svou atypičností stojí mezi schizofrenií a maniodepresivitou. Spočívají na dědičné dispozici, nevedou k defektu, ač jsou značně schizofrenii podobné. Odpovídají přibližně cykloidním psychózám dle Leonharda [16]. Německo-rakouský psychiatr **Richard Freiherr von Krafft-Ebing** (1840–1903) Morelovo učení o degeneraci aplikoval na sexuální patologii („Psychopathia sexualis“, 1886). Degenerace je biologický a na organické mozkové bázi spočívající proces. Existují zdatné („rüstig“) mozky, kde vzniknou pouze psychoneurózy a mozky invalidní, kde dojde k „psychické zvrhlosti“ („Entartung“). Tyto dvě skupiny však nejsou protikladné, takže mezi nimi existují přechody. Progredující degenerace jedince je dílčím jevem fyzického a psychického degenerativního procesu celé rodiny. Proces je v řadě generací měnlivý, nicméně stále se prohlubující [3, 13].

Emil Wilhelm Magnus Georg Kraepelin (1856–1926) zaujímal ve své době kladné, nikoliv však nekritické postoje k Morelově degeneraci. Proti Morelovi namítal, že se skutečně markantní degenerace v zatížených rodech zřetelně prosadí spíše výjimečně, protože se její osudovost zpravidla oslabí sňatky s příslušníky nezatížených rodů [13]. Současní autoři nešetří kritikou dalších Kraepelinových názorů. Sociální darwinismus mu nebyl cizí a nechyběly ani antisemitské podtóny (vliv židů ve vědě je přece jen příliš silný), ač jeho styky s židovskými kolegy byly bez vady. Jeho vzpomínky [8]

(„Lebenserinnerungen“) od dětství až do roku 1919 nebyly za jeho života vydány. Objevily se na trhu až v roce 1983. V 1. světové válce byl Kraepelin zapáleným německým vlastencem. Jeho první učebnice psychiatrie („Compendium der Psychiatrie“) z roku 1883 byla kvůli finanční tísní v době jeho působení na psychiatrii v Lipsku u profesora Flechsigy spěšně napsaná, následovalo však dalších devět vydání, každé další nejen obsažnější, nýbrž i změněné adekvátně vývoji Kraepelinových názorů. (Poslední nedokončené vydání vydal po Kraepelinově smrti jeho žák Johannes Lange v roce 1927). V roce 1889 psal Kraepelin o „psychopatických stavech“ a radil je k tzv. „Entartungsirresein“, tedy k šílenství na bázi degenerace. Prakticky ve všech vydáních své učebnice vycházel z představy vnitřních příčin duševních chorob, spočívajících na dědičně predisponovanosti při tom či onom spolupodílu zevních příčin (tělesné nemoci, alkoholismus apod.). Při větším nahromadění chorobných dědičných vlivů dochází k organické zátěži a v ascendenci nastupují „těžké formy psychické zvrhlosti“ v duševní a mravní sféře. Od 3. vydání razil Kraepelin od Morela převzatý termín „dementia praecox“ a radil ji do degenerativních chorob. Teprve v 6. vydání z roku 1899 ji zařadil do nemocí z poruch metabolismu [1, 7, 13, 17]. Pojem „Entartung“ zůstal zachován i v 8. vydání Kraepelinovy učebnice. Postihuje nejen individuum, nýbrž i následné potomstvo. Od představy degenerace v etiologii duševních poruch se zpočátku neoprostil ani **Karl Jaspers** (1883–1969) a v prvním vydání své „Obecné psychopatologie“ (1913) psal o „degenerativním šílenství“ („degeneratives Irresein“). Kromě maniodepresivity to byly i abnormní reakce a vývoje. Už se to vžilo, proč to měnit? Opravdovou degeneraci („Entartung“) tím prý nemyslí [5]. Nejproslulejší psychopatograf světa, německý psychiatr **Wilhelm Lange-Eichbaum** (1875–1949), autor proslulého díla „Genie, Irrsinn und Ruhm“ („Génieus, šílenství a sláva“) z roku 1927, nijak radikálně Morelovu degeneraci neodmítl, ač negoval extrémní Lombrosovo ztotožnění geniality se šílenstvím, případně degenerací. Odlišnost duševní výbavy géniů od společenské normy potvrdil a použil termínu bionegativita. Patřila do paradigmatu „endogenity“ a byla biologicky determinovaná. Pokračovatel jeho díla Wolfram Kurth, jenž zajistil 5. a 6. vydání Lange-Eichbaumovy knihy (1956, 1967), nahradil „bionegativitu“ adjektivem „biogravitivní“ a poslední sedmé vydání spisu zpracoval Wolfgang Ritter. Hovořil o „transnormalitě“ [12]. Vzdor modernizaci Lange-Eichbaumova díla úplné rozloučení autorů s ideou degenerace géniů i duševně nemocných to nepředstavovalo. Totéž lze říci i o **Ernstu Kretschmerovi** (1888–1964). V monografii „Geniální lidé“ („Geniale Menschen“) z roku 1929 jsou pozůstatky dřívějších hypotéz o vztahu šílenství a geniality s představou degenerace géniů zřetelné. „Génieus se v dědičné dráze vysoce nadané

rodiny ocitá na vrcholku, od něhož už začíná její degenerace... Tento celá desetiletí neplodný boj génia proti degeneraci vlastní rodiny nás naplňuje v biografických Beethovena nebo Michelangela nejhlubším tragickým soucitem.“ [9]. **Karl Bonhoeffer** (1868–1948), známý definováním „exogenního reakčního typu“, vymezil „degenerativní psychózu“. Vyvíjí se na genetické bázi. Tou je „labilní osobnostní vědomí“ („labiles Persönlichkeitsbewusstsein“) [16]. Podobně uvažoval německý židovský lékař **Karl Birnbaum** (1878–1950). Ve vazbě propukající psychóza, ponejvíce bludová, vzniká na bázi geneticky dané degenerativní méněcennosti. Věznění je pouze vyvolávajícím momentem [16].

Morelova teorie degenerace byla přijata psychiatry druhé poloviny 19. století i do výkladů nepsychotických osobnostních poruch, neuróz a kriminality [7]. Německý lékař **Julius Ludwig Koch** (1841–1908) vydal v letech 1890 až 1893 tři svazky svého díla „Die psychopathischen Minderwertigkeiten“ („Psychopatické méněcennosti“) [3, 6, 7, 16, 17]. Oddělil „psychopatie“ od psychóz [7]. Snažil se od Morelových a od Lombrosových názorů distancovat [6]. Adjektivum „psychopatický“ získalo nový význam: podíl vlohy či disponovanosti ano, degenerace v Morelově smyslu nikoliv. Interpretaci „psychologie“ v německé psychiatrii usměrnil odlišně od psychiatrie francouzské a anglické v roce 1923 **Kurt Schneider** (1887–1967) svým dílem „Die psychopathischen Persönlichkeiten“ („Psychopatické osobnosti“), kde s Morelovou degenerací nelaboruje. Francouzští psychiatři si ponechali Magnanův termín „déséquilibre psychopathique“ a v anglosaské psychiatrii zdomácněla „psychopathic personality“, v obou případech však s dominancí antisociality, tedy s redukcí „psychopatií“ na „sociopatie“. Také **Jean Martin Charcot** (1825–1893) spatřoval v degeneraci bázi „hysterie“. Osudová predispozice k degeneraci spočívá na mozku jako antické prokletí. Psychogenní provokace sama „hysterii“ nevyvolá [7, 13].

„Klasičtí“ české psychiatrie byli Morelově teorii poplatní. **Karel Kuffner** (1858–1940) ve své učebnici z roku 1897 (10) napsal: „Ve druhé polovině tohoto století vystoupil Morel, geniální zakladatel nauky degenerační, jejíž dalekosáhlý význam doposud není zcela vyčerpán...“ Kuffner mnil, že Morelův názor, dle něhož heredita vůbec spěje k degeneraci, byl snad příliš pesimistický. Nelze ho pokládat za všeobecně platný. „Často nastává degenerace rychlejší, často však daleko povlnnější tempem a někdy vůbec mizí. Morel sám věděl, že za šťastných okolností nemusí vždy dojít k degeneraci, že může nastat i renovace rodin, jmenovitě šťastným křížením. Ukázalo se také, že degenerace nemusí být vždy jen zděděna jak on předpokládal, nýbrž že může být i získána...“ Další Kuffnerovy úvahy o dědičnosti a degeneraci se přiblížily již zmíněným názorům německého psychiatra Schüleho (např. větší zátěž po matce než po

otci apod.). Dost pozornosti věnoval Kuffner i „degenerativním stigmatům“. O degeneraci „psychopatů“ napsal: „*Potomci neuropatů a psychopatů mohou po celý život těšiti se úplně bezvadnosti a dokonalému zdraví duševnímu. Liší se od jiných normálních osob jedině tím, že mají menší vzpornost, totiž že méně snadno odolávají vlivu škodlivin. Dolehnou-li na ně pohromy, stávají se snáze obětmi chorob. Odkaz dědičný pozůstává u nich toliko v přenesené náchylnosti.*“ Kuffner v době vydání své „speciální psychiatrie“ (1900) Kraepelinův termín „dementia praecox“ neakceptoval a pozdější schizofrenii popisoval v kapitolách o paranoie, amenci a juvenilní demenci. O degeneraci v jejich etiologii se stejně jako při melancholii a mánií Kuffner zmiňoval poněkud zdrženlivě. Neurastenie je výrazem „neuropatické predispozice“, podmíněné někdy hereditou, „*vzniká však dosti zhusta i bez dokazatelného podkladu degenerativního*“. Na její bázi se rozvíjejí „*psychopatické stavy neurastheniků*“ s „*dysthymií*“ (prostou, obsedantní a hypochondrickou). „*Hypochondrická*“ ... „*nezřídka... na degenerativní juvenilní bázi vyrůstá...*“. Také predisponující příčinou epilepsie je heredita, prozrazující rodovou degeneraci. U „*hysterie*“ „*se snad vždy domakáme nějaké stopy hereditární...u předků a příbuzných...a jenom malý zlomek hysterických mívá leb zcela pravidelnou.*“ U oligofrenií odkazuje Kuffner na francouzské (Morel, Magnan) a německé (Schüle) teoretiky degenerace. Stejně jako Morel mluví i Kuffner o „*duševní degeneraci kretinové*“. „*Mravní nezdravota*“ (moral insanity) je často, nikoliv vždy, degenerativní a vrozená. Rozsáhlá kapitola o „*zatížených intelektem vyspělých*“ a „*latentních*“ (s popisem pestrých „*degenerativních fyzických i psychických stigmat*“) je deskripcí osobnostních poruch, Kochových a Schneiderových „*psychopatů*“ [11].

Na svou dobu skvostně napsaná „*Diagnostika chorob duševních*“ z roku 1904 [4] **Antonína Heverocha** (1869–1927) obsahuje nesčetné odkazy na degenerativní bázi duševních nemocí. „*Každý degenerovaný je pro sebe typem, a proto i bohatství obrazů nevyčerpatelné. Abych nějaký aspoň pořádek ve výběru si zavedl, uvedu: I. Trvalé chorobné duševní stavy u degenerovaných, II. Přechodní chorobné duševní stavy u degenerovaných.*“ Následuje zevrubný popis těchto chorob se zajímavými postřehy, např. „*Mladistvý věk, náhlý vznik celého systému bez předchozí incubace, nedostatečná propracovanost a promyšlenost obsahu jednotlivých bludů, napovídá nám, že z půdy degenerované vyrostly...Tak asi odlišuje Mognan dvě hlavní skupiny paranoji, paranoji chronickou systematického vývoje (paranoji zralého věku) a paranoje u degenerovaných...dosti je příkladů, kde nemocný s paranojí degenerovaných na celý život ve svých bludech uvázne.*“ Heverochovo diferencování psychóz u degenerovaných a nedegenerovaných je bez

pochyb pro současníka sotva použitelné. Pacient číslo 86 (S. F.), z dnešního hlediska paranoidně schizofrenní, obdržel diagnózu „*paranoia religiosní u degenerovaného*“ s Heverochovou poznámkou „*Zde druhý příklad, kde degenerovaného religiosní paranoia ku amputaci plodidel svedla.*“ Rozlišování mezi „*paranoiou degenerovaných*“ a „*paranoiou dospělých či pozdní*“ s možnými přechody je současné akademické psychiatrii zcela cizí. „*Psyché zatíženců je sopečná půda. Jednou ve zdánlivém zevním klidu, jindy nastává kypění, a to okrskové nebo v celém území. Jednou dojde k explozi citové, jindy ku explozi s perturbací myšlenkového obsahu, jindy ku podivinskému jednání nebo ku zvráceným snahám.*“

Psychiatrické učení o degeneraci mělo v druhé polovině 19. století významnou odezvu v kultuře, politologii i ve veřejném mínění. Vědecká genetika (Mendel, de Vries, Morgan aj.) koncepci degenerace vyvrátila. Její zánik to neznamenal. Morelovy a Lombrosovy představy tak přežívaly hluboko do 20. století. Odpovídaly duchu evropské dekadence. Fyzická a zejména psychická zvrhlost či dokonce choroba zvyšují senzibilitu génů a jejich kreativita narůstá. Junktím „*geniality a šílenství*“ přežívalo. Souvislost „*zvrhlosti*“ s uměleckým nadáním se stala módním tématem mezi roky 1870 a 1917 [18]. Ne všichni stoupenci teorie degenerace souhlasili. Ohromnou publicitu si svým prokletím současné kultury v díle „*Die Entartung*“ (2 díly, 1892–1893) získal židovský německy píšící lékař a publicista **Max Nordau** (Südfeld) (1849–1923). Ač stoupenec teorie degenerace, odmítl Lombrosův závěr, že degenerovaní géniové jsou hnací silou pokroku. Skutečný génius překypuje kreativní energií, „*geniálně degenerovaný*“ je naopak ohromným nebezpečím pro svět. Svádí lidstvo na falešné cesty, do propasti a pouště. Je bludičkou nad močalem a krysařem z Hamelnu. „*Zvrhlí nejsou jen zločinci, prostitutky, anarchisté a zřejmí šílenci...Jsou to někdy spisovatelé a umělci.*“ „*Entartung*“ nelze tolerovat. Avantgardní degenerované umělce je třeba pozavírat a do čela boje proti „*šíleným génům*“ by se měli postavit psychiatři. Nordauův spis byl monstrózním vyjádřením vypjatého konzervatismu viktoriánsko-vilémovské epochy a poskytl i argumenty nacistům v jejich tažení proti „*zvrhlému umění*“ („*entartete Kunst*“) [15, 19, 20]. Nordauova kritika společnosti a kultury znamenala jakousi „*psychiatrizační*“ celých společenských skupin umělců a jejich příznivců ve vyšších velkoměstských sociálních vrstvách [5]. „*V nemocné době se epidemicky rozmnožila zvrácenost a hysterie v umění, básnictví a filozofii,*“ psal Nordau. Pod škodlivým vlivem velkoměst se oslabuje nervový systém a jeho vyčerpanost vede k amorálnosti, hlouposti a šílenství, také však k zločinům, vraždám a sebevraždám, k závislostem a sexuálními výstřednostem nebo perversím. Za nespoutané emoce, jakožto projev úpadku pořádku

ku, je odpovědná degenerace. Ta se sdružuje též s fyziognomickými a anatomickými stigmaty a ne náhodou jsou degenerovaní zpravidla neplodní, a tím pádem biologicky méněcenní [5]. Nordauův spis byl v krátké době přeložen do více jazyků. George Bernard Shaw (1856–1950) ho měl za ztřeštěnost („The Sanity of Art“, 1895). Patologickou zvrhlost spatřoval Nordau ve všem možném [18]. Nordau namítal, že pranýřuje „konvenční lži civilizace“ [2].

Psychiatrická teorie degenerace se dožila od druhé poloviny 19. století sotva předvídatelného zneužití, na němž se, s výjimkou nevelké skupiny fašismem a nacismem indoktrinovaných psychiatrů, většina nepodílela. Anglický pozitivistický filozof Herbert Spencer (1820–1903) svým sociálním darwinismem, Francis Galton (1822–1911) svou „eugenikou“ (měla by chránit lidskou rasu před zvrhlostí, tedy degenerací) a Friedrich Nietzsche (1844–1900) svým učením o „nadčlověku“ („plavá bestie“) poskytli bázi rasistickým idejím, jež pregnantně formuloval francouzský hrabě **Joseph Arthur Gobineau** (1816–1882). Hlásal nerovnost ras. Stávající kultura je výdobytkem nadřazené árijské rasy, její mísení s nižšími rasami způsobí její bastardizaci („Esai sur l'inégalité des races humaines“, 1853–1855). Gobineau přejal tehdy ve Francii módní termín degenerace a přenesl ho z individuálního do oblasti kolektivní. Degenerací vymizí kreativní potence vyšší rasy. Neárijský podíl v populaci je třeba odstranit [18]. Exponent francouzského rasismu hrabě Georges Vacher de Lapouge vydal v roce 1899 spis o významu árijské rasy, jenž vyšel v nacistickém Německu v roce 1939. Radikální rasová selekce degeneraci zastaví. Ve své kompilaci „Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts“ (1899) vyhlásil poněmčený anglický publicista a švagr Richarda Wagnera Houston Stewart Chamberlaine (1855–1927) Němce za

nadřazenou rasu. Důsledky rasistických hypotéz jsou známy.

Původně na psychiatrii omezené Morelovy a Lombrosovy představy měly dozvuky v literatuře. Německý lékař a spisovatel Gottfried Benn (1886–1956) je s odvoláním na psychiatry Lange-Eichbauma a Kretschmera akceptoval. „Entartung“ jakožto „biologická zvrhlost“, geniální kreativitu potencuje („Das Genie-Problem“, 1930). Rasové mísení též. Pro nacisty nepřipustné kacírství. „Entartung“ je s genialitou přece neslučitelné. A mísení ras třeba zabránit. Benn načas podlehl. V článku „Der neue Staat und die Intellektuellen“ (1933) psal, že „nový biologický typ“ nacionálních socialistů je „tvůrčí typ budoucnosti“. Dekadentní intelektuálové dohospodařili. Zaslouží si jen pohrdání. Benn svůj omyl záhy pochopil a od nacismu se distancoval (1934).

Byl to i největší zjev německé literatury minulého století **Thomas Mann** (1875–1955), celoživotně se zabývající otázkou geniality, jenž ve svém Nobelovou cenou v roce 1929 oceněném románu „Buddenbrookovi“ (1901) s podtitulkem „Úpadek jedné rodiny“, podal skvostnou ilustraci degenerace, jak byla před půl stoletím definována Morelem. S degenerací sdružený proces oduševnění vede až k uměleckému uschopnění. Nemoc genializuje („Doktor Faustus“). „*Cestou střízlivé tvorby nelze uskutečnit žádné dílo. Umění není možné bez ďáblův pomoci a bez pekelného ohně pod kotlem.*“ [18].

Nepohlížejme na teorii degenerace s jejími kořeny a výhonky se shovívavou nadřazeností. Zanechala některé negativní dozvuky v sociálních vědách, ovlivnila však i pozitivně kulturní atmosféru minulého století v díle Thomase Manna i dalších velkých osobností.

Děkuji panu MUDr. P. Baudišovi, CSc., za zaslání Kuffnerových a Heverochových knih.

LITERATURA

1. **Arenz, D.:** Eponyme und Syndrome in der Psychiatrie. Köln, Viavital Verlag, 2001.
2. **Ellenberger, H. F.:** Die Entdeckung des Unbewussten. Diogenes Taschenbuch, Bern, Verlag Hans Huber, 1985.
3. **Hanzlíček, L.:** Psychiatrická encyklopedie. Část jmenná. Praha, Výzkumný ústav psychiatrický, 1977.
4. **Heveroch, A.:** Diagnostika chorob duševních pro mediky a praktické lékaře. Praha, nakladatelství Hejda a Tuček, 1904.
5. **Hilken, Susanne:** Wege und Probleme der Psychiatrischen Pathographie. Aachen, Karin Fischer Verlag, 1993.
6. **Horvai, I.:** Psychopatie. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství, 1968.
7. **Janzarik, W.:** Themen und Tendenzen der deutschsprachigen Psychiatrie. Berlin/Heidelberg/New York, Springer Verlag, 1974.
8. **Kraepelin, E.:** Lebenserinnerungen. Berlin/Heidelberg/New York/Tokyo, Springer Verlag, 1983.
9. **Kretschmer, E.:** Geniale Menschen. 3. Auflage. Berlin, Springer Verlag, 1942.
10. **Kuffner, K.:** Psychiatrie pro studium i praktickou potřebu lékaře. I. díl: Část povšechná. Praha, Bursík a Kohout, 1897.
11. **Kuffner, K.:** Psychiatrie pro studium a praktickou potřebu. II. díl: Část speciální. Praha, Bursík a Kohout, 1900.
12. **Lange-Eichbaum, W., Kurth, W., Ritter, W.:** Genie, Irrsinn und Ruhm. 7. Auflage. München/Basel, Ernst Reinhardt Verlag, 1985.
13. **Leibbrand, W., Wettley, A.:** Der Wahnsinn. Geschichte der abenländischen Psychopathologie. Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1961.
14. **Leibbrand, W.:** Die spekulative Medizin der Romantik. Hamburg, Claassen Verlag, 1956.
15. **Neumann, E.:** Künstler-Mythen. Frankfurt/M./New York, Campus Verlag, 1986.
16. **Peters, U. H.:** Wörterbuch der Psychiatrie und medizinischen Psychologie. 4. Auflage. München/Wien/Baltimore, Urban und Schwarzenberg Verlag, 1990.

17. **Pichot, P.:** Ein Jahrhundert Psychiatrie. Grenzach-Wyhlen, Hoffmann-La Roche, 1983.
18. **Schmidt, J.:** Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750–1945. Band 2. Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2004.
19. **Vacek, J.:** „Genio e follia“ 140 let od svého vydání. Čes. a slov. Psychiat., 100, 2004, No. 8, pp. 513–515.
20. **Vacek, J.:** K historii názorů na výtvarné umění psychiatrických pacientů. Čes. a slov. Psychiat., 100, 2004, No. 4, pp. 251–259.
21. **Zvolský, P.:** Genetika v psychiatrii. 2. vydání. Praha, Avicenum/Zdravotnické nakladatelství, 1977.
22. **Zvolský, P.:** Rozvoj genetiky v psychiatrii. Praha, Avicenum/Zdravotnické nakladatelství, 1990.

Dodáno redakci: 5. 12. 2005

Po skončení recenzního řízení: 12. 12. 2005

*MUDr. Jaroslav Vacek
Lesní 15
360 07 Karlovy Vary*

60. výročí založení Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové

Supplementum č. 3 Časopisu lékařů českých

Dne 13. října 1945 vydal prezident Československé republiky dr. Edvard Beneš dekret, kterým v Hradci Králové zřídil pobočku Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze. A tak Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Hradci Králové slaví letos 60 let od svého založení. Při této příležitosti vydala v rámci Časopisu lékařů českých supplementum.

V úvodníku děkan Lékařské fakulty v Hradci Králové prof. MUDr. Vladimír Palička, CSc. podrobněji přibližuje její postupný vývoj. Připomíná, že hradecká lékařská fakulta vychovala za dobu své existence 8000 lékařů všeobecného a stomatologického směru.

V rámci supplementa je prezentováno devět prací, které jsou průřezem aktivit hradecké fakulty: Špaček J.: Sériová elektronová mikroskopie a její přínos pro studium ultrastruktury mozkové kůry; Holeček M.: Glutamin a aminokyseliny s rozvětveným řetězcem – praktický význam jejich metabolických vztahů; Řezáčová M., Vávrová J., Cerman J.: Buňka a genotoxický stres: reakce na dvojité zlomy DNA; Bureš J., Kopáčková M., Voříšek V., Bukač J., Neumann D., Rejchrt S., Pozler O., Douda T., Živný P., Palička V.: Stanovení rychlosti evakuace žaludku pomocí dechového testu s ¹³C-oktanovou kyselinou.

Metodika testu pro dospělé a výsledky vyšetření zdravých dobrovolníků; Malý J., Pecka M., Gregor J., Dulíček P., Blažek M., Malý R., Pudil R., Bláha M.: Rezistence na kyselinu acetylosalicylovou u nemocných s ischemickou chorobou srdeční jako bioindikátor léčebné strategie; Vojáček J., Bis J.: Kardiogenní šok u akutního infarktu myokardu – co víme v roce 2005; Čáp J., Němeček S., Řezáčová M., Cerman J.: Možnosti medikamentózní léčby akromegalie; Šafka V., Hůlek P., Krajina A., Dulíček P., Fejfar T., Jirkovský V., Pozler O., Vaňásek T.: Buddův-Chiariho syndrom a TIPS – 12 let zkušeností a Kadlecová J., Jirásková N., Nekolová J., Rozsíval P., Kvasnička J.: Výsledky operace katarakty u pacientů starších 80 let.

Rok vydání 2005. Pro předplatitele Časopisu lékařů českých je supplementum zdarma.

Ostatní zájemci si jej mohou objednat za cenu běžného čísla, tj. 96 Kč (130 Sk) na adrese:

Nakladatelské a tiskové středisko ČLS JEP, Sokolská 31, 120 26 Praha 2, fax: 224 266 226, e-mail: nts@cls.cz